

MÉRCZ ANDRÁS

Grafikus elemek egymásra hatása közel-keleti kéziratok kultúrákban

A tükörpár és a képvers példája egy szír kézirat nyomán

A filológia fő feladata a szöveghagyomány vizsgálata. A kéziratok azonban az írásos tartalom mellett grafikus elemeket is tartalmazhatnak, amelyek kutatása többnyire a művészettörténészekre hárul. A különböző rajzok, a margókon található ábrák vagy a kéziratot záró díszes kolofónok is a kéziratok szerves részét képezik, jelenlétük és a megformálásukhoz használt technika gyakran a szöveg megalkotásának körülményeiről árulkodik, ezért a kétféle tartalom együttes vizsgálatával értékes többletinformációhoz juthatunk. Jelen tanulmány egy különleges szír kézirat, az Ms. London, British Library, Harley 5512 két olyan grafikus elemét vizsgálja, amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Kutatástörténet

Az Ms. London, British Library, Harley 5512 a leghosszabb latin garšūnī, vagyis szír betűkkel írt latin nyelvű szöveget tartalmazó kézirat. Különlegessége ellenére mind ez ideig csak hárman foglalkoztak vele behatóan. A XIX. században William Wright ismertette meg a kötetet a nyilvánossággal a British Museum katalógusában adott hosszú leírásában.¹ A kódex legnagyobb részét (f. 3r–159v) a *Missale Romanum* latin szövegének szír betűs átírása teszi ki, amely az egyházi év legfontosabb ünnepeinek szövegét tartalmazza advent első vasárnapjától pünkösdig. Ezt követi egy Ordo Missae (f. 160r–161v), egy imádság a Szentlélekhez (f. 162r–164v), három szír anaphora (f. 165r–174v), egyéb vegyes tartalmú szír szövegek (f. 175r–v) és végül egy másik Ordo Missae (f. 180r–185r). Wright terjedelmes részleteket közölt a 174v, 178r, 179r foliókon található kolofónokból, amelyekből kiderül, hogy egy szír ortodox szerzetes, Mardini Mózes készítette a kéziratot 1549-ben az etiópok Szent Istvánnak szentelt római kolostorában. Mar-

¹ William WRIGHT (1870), *Catalogue of Syriac manuscripts in the British Museum acquired since the year 1838*. Vol. I. London, Gilbert and Rivington. Item CCLXXXIII, 214–216.

dini Mózes jól ismert a szizológusok körében, hisz ő az európai szír tudomány egyik megalapítója.²

A XX. század derekán az olasz orientalista Giorgio Levi Della Vida Mardini Mózes vatikáni kéziratait vizsgálva egy három oldalas lábjegyzetben fontos adatokkal gazdagította a kötet történetére vonatkozó ismereteinket. Ő azonosította a harmadik kolofónban (f. 179r) említett személyeket: Marcello Cervinit, Reginald Pole-t, Pietro Paulo Gualtierit és Mariano Vittoria da Rietit, akik a korszak befolyásos egyházi vezetői, s egyszersmind Mardini Mózes pártfogói voltak.³

A harmadik személy pedig, aki érdemben foglalkozott a kötettel Jules Leroy volt, aki előbb részletek közölt a kéziratból az illusztrált szír kéziratokat vizsgáló nagyszabású monográfiájában,⁴ majd pedig egy külön tanulmányt szentelt a kötetnek. Ebben kodikológiai megfigyelések és az átírással

² A XVII. századtól kezdve számos tanulmány született az életéről és munkásságáról. A legkorábbi: Andreas MÜLLER (1673b), *Dissertationes duae de rebus itidem Syriacis, et e reliquis Mardeni Epistolis maxime. De Mose Mardeno, una; De Syriacis librorum sacrorum Versionibus...* altera. Coloniae Brandeburgicae. In Andreas MÜLLER, ed. (1673), *Symbolae syriacae*. Berolini, Officina Rungiana. 1–46. A későbbi, Mardini Mózessel kapcsolatos szakirodalomból csak a legfontosabbakat említjük. Diplomáciai szolgálatáról lásd Ignātijūs Antūn al-Tānī HĀYIK (1985), *‘Alāqāt kanīsāt al-surjān al-ja’āqiba ma’ al-kursī al-rasūlī min 1143–1656*. [s.l.], [s.n.]. A kötet utóbb megjelent olasz nyelven is: Ignace Antoine IL HAYEK (2015), *Le relazioni della Chiesa Siro-giacobita con la Santa Sede dal 1143 al 1656*. éd. Pier Giorgio BORBONE et Jimmy DACCACHE, Paris, Geuthner. (Cahiers d’Études Syriaques, 3.) Mardini Mózes kulcsszerepet játszott a szír Újszövetség első, 1555-ös kiadásában. Erről lásd Robert John WILKINSON (2007), *Orientalism, Aramaic and Kabbalah in the Catholic Reformation. The First Printing of the Syriac New Testament*. Leiden – Boston, Brill (Studies in the History of Christian Traditions, 137.). Írnoki munkásságáról Pier Giorgio Borbone készített tanulmányt: Pier Giorgio BORBONE (2017b), “Monsignore Vescovo di Soria”, also Known as Moses of Mardin, Scribe and Book Collector, *Khristianskii Vostok* 8. 79–114. Tanítványával, Andreas Masiusszal folytatott levelezéséről lásd Andreas MÜLLER (1673a), *Epistolae duae Syriacae amoebaeae. Una Mosis Mardeni, Sacerdotis Syri, altera Andreae Masii, Jcti et Consil. Olim Cliviaci cum versione et notis*. In Andreas MÜLLER (ed.) (1673), *Symbolae syriacae*. Berolini, Officina Rungiana. 1–36. és Jan Wim WESSELIUS (1990), *The Syriac Correspondance of Andreas Masius: A Preliminary Report*. In René LAVENANT (ed.) (1990), *V. Symposium Syriacum, 1988: Katholieke Universiteit, Leuven, 29–31 août 1988*. Roma, Pontificum Institutum Studiorum Orientalium. (Orientalia Christiana Analecta, 23.) 621–629. Életének korai korszakával kapcsolatos ismereteinket jelentősen felülírja egy nemrég megjelent tanulmány. Vö. Giacomo CARDINALI (2018), *Ritratto di Marcello Cervini en orientaliste (con precisazioni alle vicende di Petrus Damascenus, Mosè di Mārdīn ed Heliodorus Niger)*, *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance* 80,1. 77–98 és 80,2. 325–343.

³ Giorgio LEVI DELLA VIDA (1939), *Ricerche sulla formazione del più antico fondo dei manoscritti orientali della biblioteca vaticana*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana. (Studi e testi, 92.) 142–144, n. 5.

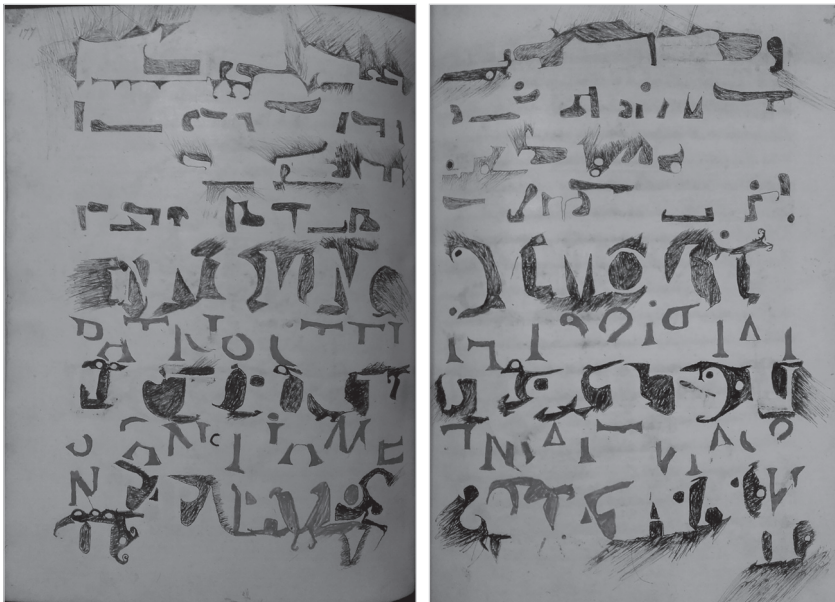
⁴ Jules LEROY (1964), *Les manuscrits syriaques à peintures conservés dans les bibliothèques d’Europe et d’Orient. Contribution à l’étude de l’iconographie des Églises de langue syriaque*. 2 Vols. Paris, Geuthner. (Institut français d’archéologie de Beyrouth. Bibliothèque archéologique et historique, 77.) I, 113.

kapcsolatos hangtani fejtegetések mellett fő célja a kézirat történelmi környezetben való elhelyezése volt.⁵

Ezekon kívül az Ms. Harley 5512 számos egyéb tanulmányban említésre kerül, de azok nem tesznek hozzá érdemben a már korábban leírtakhoz, többnyire az itt felsorolt három szerző megállapításaira hivatkoznak.⁶

Tükörírás (taw'amān)

A kézirat végén, a 176v–177r foliókon fekete és piros színű, esetlegesnek tűnő satírozások találhatóak (1–2. kép). Egyik-másik alakzat betűtöredékre hasonlít, de a formák nem adnak ki értelmes szöveget.

1–2. kép. Ikerpár, Ms. London, British Library, Harley 5512, f. 176v–177r

⁵ Jules LEROY (1970–1971), Une copie syriacque du Missale Romanum de Paul III et son arrière-plan historique, *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 46. 354–382.

⁶ Vö. Alphonse RAES (1939), *Anaphora syriacae quotquot in codicibus adhuc repertae sunt. II Vols.* Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum. I/XXVI; Pier Giorgio BORBONE (2017a), Marāgha mdittā arškitā: Syriac Christians in Marāgha under Mongol Rule. *Egitto e Vicino Oriente* 40. 109–143, itt: 130, n. 104; BORBONE 2017b: 99–100; Martin HEIDE (2017), Die Syrische Apokalypse oder Offenbarung an Johannes. Kritische Edition der Harklensischen Textzeugen. In Marcus SIGISMUND, Darius MÜLLER (eds.) (2017), *Studien zum Text der Apokalypse II.* Berlin–Boston, De Gruyter. (Arbeiten zur neutestamentlichen Textforschung, 50.) 81–188, itt: 91–95 és 115.

A fent felsorolt vonatkozó szakirodalom nem ad eligazítást arról, mi célt szolgálhat ez a grafikus betét. Wright részletes tartalomjegyzékéből ennek a két oldalnak a leírása hiányzik, és Levi della Vida sem tesz említést róla. Leroy ugyan röviden leírta, mi látható ezeken az oldalakon, de nem bonyolódott részletes elemzésbe és találgatásokba a látottakkal kapcsolatban.⁷

Nem az Ms. Harley 5512 az egyetlen kézirat, amelyben az írnok, Mardini Mózes ilyen irkafirkákat hagyott. Két másik kéziratában is hasonló rajzolatok figyelhetők meg: egy szír kódexben, amely a Bayerische Staatsbibliothek gyűjteményében található, és egy Hamburgban őrzött liturgikus gyűjteményben, amelyet szíriul *Beth Gazonak*, vagyis kincsháznak hívnak.⁸ Ez utóbbiról a híres bibliatudós, Eberhard Nestle azt írta, hogy titkosírás lehet, amelynek megfejtéséhez a szélesebb tudományos közvélemény segítségét kérte.⁹

A legújabb kutatások fényében ezek az alakzatok könnyen azonosíthatók. Egy perzsa titkosírásról van szó, amelynek feltalálását a heráti Majnun Rafiqi nevéhez köti a hagyomány, aki 1503-ban leírta a módszert egyik kalligráfjáról szóló művében.¹⁰ A technika lényege, hogy a két oldalt összefordítva és a fény felé tartva válik olvashatóvá az írás. Ezért is hívják ezt a kalligrafikus eszközt többnyire *taw`amānnak* vagy *to`amānnak*, vagyis ikerpárnak, de tükörpár néven is előfordul a szakirodalomban.

A titkosítási módszer ismeretében azonnal értelmet nyernek az amorf betűtöredékek. A hamburgi kéziratban Mardini Mózes I. Ferdinánd királyt élteti: „Deus omnipotens Ferdinando Romanorum Regi gratiam concedere dignetur ut Turcam conuincere, et populos sibi subditos foeliciter gubernare possit”.¹¹ Néhány folióval korábban egy másik szövegkezdemény is talál-

⁷ „De fait un hiatus se produit dans la suite, entre les feuillets 176r–179r, où les feuillets blanc ou couverts de dessins, qui rappellent étrangement une inscription, voisinent pour se clore avec une nouvelle notice historique en carshouni (179r).” LEROY 1970–1971:359–360.

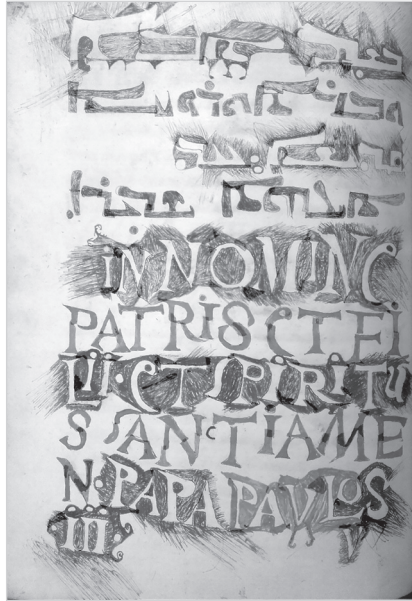
⁸ Ms. Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. in scrin. 100, f. 309–310 és 313–314, valamint Ms. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Syr. 1, f. 51v–52r.

⁹ „Zugleich möchte ich die Fachgenossen darauf aufmerksam machen, dass in der genannten Handschrift S. 313–314 die Nachahmung einer alten Schrift, eine Geheimschrift, sich findet, die ich nicht herausbringen konnte, auch nicht mit Unterstützung eines gleichzeitig die Sammlung besichtigenden Fachgenossen. Sie sei den Bemühung der Hamburger Orientalisten empfohlen.” Eberhard NESTLE (1903), Zur Geschichte der syrischen Typen. *ZDMG* 57. 16–17, itt: 17.

¹⁰ Ḥabīb Allāh FAZĀ`ELI (1391/1971), *Atlas-e ḥaṭṭ: Taḥqīq dar Ḥuṭūṭ-e Islāmī*. Esfahan: 655. Vö. Angelo Michele PIEMONTESE (1995), Dottrina e arte di Mani secondo lo scrittore persiano `Oufi, con una glossa sul libro “Gemello”. In Alessandro BAUSANI (1995), *Un ricordo che non si spegne. Scritti di docenti e collaboratori dell’Istituto Universitario Orientale di Napoli in memoria di Alessandro Bausani*. Napoli, Istituto universitario orientale, Dipartimento di studi asiatici. 297–307.

¹¹ Grigory KESSEL (2016), Moses von Mardin (gest. 1592)/Moses of Mardin (d. 1592). *Manuscript Cultures* 9. 146–151, itt: 146, 149–150.

ható, amelyen csak annyi olvasható, hogy: „NARE POSSIT”.¹² Ez kevésbé kimunkált, mint az előző szöveg hely, elképzelhető, hogy ez volt a piszkozat. A müncheni kézirat 9 tükörírással írt betűje – bár kiolvasható – nem ad ki értelmes szót, így annak megfejtése még várat magára.¹³ Az Ms. Harley 5512 ikerpárján a keresztvetés szavai olvashatók szírül és latinul, valamint III. Pál pápa neve, akinek Mózes a kéziratot dedikálta (3. kép).

3. kép. Ikerpár oldalai egymásra tükrözve,
Ms. London, British Library, Harley 5512, f. 176v–177r

A most azonosított *taw`amānna* háromra nő a szír kéziratokban felfedezett tükörírások száma.¹⁴ Érdekes módon kivétel nélkül mindegyikardini Mózes által másolt kéziratban található. Az első és a második európai útja (1548–1550 illetve 1551–1556) során másolt 7 kézirat közül háromban is alkalmazta ezt a grafikus elemet, tehát korai kéziratai egyik védjegyének is tekinthető a tükörírás. Az 1549-ben másolt Ms. Harley 5512 a legkorábbi e három kézirat közül. Az a tény, hogy ebben is felbukkan ez a technika, megerősíti a módszer átvételének körülményeiről alkotott hipotézist.

Pier Giorgio Borbone volt az, aki nagyon meggyőző felvetéssel állt elő azzal kapcsolatban, hol találkozhatott Mózes ezzel a technikával. Meglátása

¹² Ms. Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. in scrin. 100, 309–310.

¹³ BORBONE 2017b:92–95.

¹⁴ BORBONE 2017b:92–95.

szerint egy perzsa *Diatesszaron*ból leshette el az ötletet, amelyet az örmény katolikosz V. István ajándékozott III. Pál pápának 1538-as római látogatása alkalmával.¹⁵ Ez utóbbi kézirat a közel-keleti kultúrák kéziratos hagyományaink sajátos elegye: a kötés örmény, a szöveg perzsa, a képalírások szírek. A másolója egy szír ortodox szerzetes, Mardini Mózes hittársa. Az Ms. Harley 5512 ikerpárja kronológiai és földrajzi szempontból is alátámasztja Borbone feltételezését, hiszen Mózes is az Örök Városban készítette ezt a kéziratot – ráadásul mindössze 10 évvel a perzsa *Diatesszaron* Rómába érkezése után –, és ő is III. Pál pápának ajánlotta, így talán nem véletlen, hogy ő is egy ilyen grafikus elemmel kedveskedett az egyházfőnek.

A perzsa közegben született *taw'amān* tehát nem a Közel-Keleten, hanem szülőföldjétől több ezer kilométer távolságra, Európában hatott egy másik, szintén közel-keleti írásos kultúrára, a szírre. Mindhárom jelenleg ismert, tükörírást tartalmazó szír kézirat Európában készült, és itt is maradt, így az elkészült példányok nem hatottak tovább termékenyítőleg autochton kultúrájukban. Ily módon a tükörírás egy érdekes példája a kodikológiai és kéziratos jegyek kultúrák közti egymásra hatásának.

Képvers – rózsavers

A vizsgált londoni kézirat 178r folióján található virágos kolofón (4. kép) szintén egy olyan elem, amely eddig kevés figyelmet kapott.

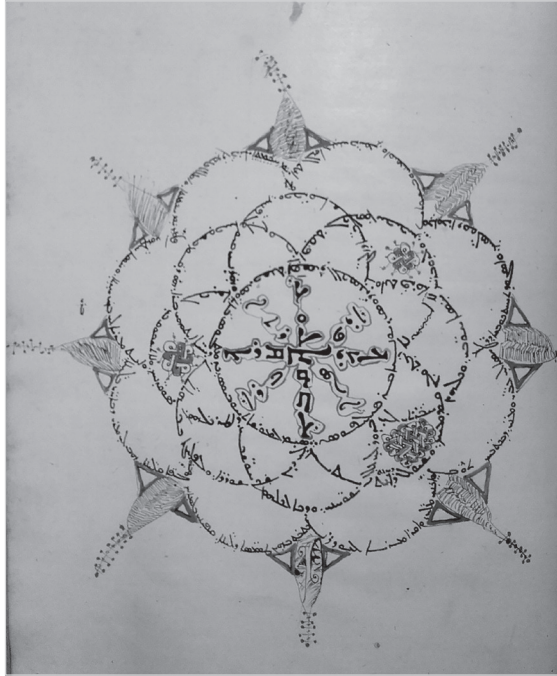
Wright leírta a legbelső, teljes kör szövegét,¹⁶ amelyet Borbone is átvett,¹⁷ és Leroy is hivatkozott erre az egy mondatra,¹⁸ de az ábra többi részének szövegét még nem kutatták. A legbelső kör a kolofón informatív része, amelyből megtudjuk, hogy a kéziratot Mózes írta a görög Alexandros (halálának) 1860. évében, amely a keresztény időszámítás szerinti 1549-es esztendő. Ezt a belső kört két rétegben nyolc-nyolc szabályosan elrendezett, félkör alakú szövegrész öleli körbe virágszirmokként. A virágos formát levélszerű rajzok egészítik ki. Az esztétikai, dekorációs célon túl az ábra szövege maga is egy mestermű, a kompozíció ugyanis egy képvers.

¹⁵ BORBONE 2017b:95. Az említett *Diatesszaron* a gazdagon díszített, híres, firenzei példány (Ms. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Or. 81). Az ebben található *taw'amānt* Jacques Guilmain fejtette meg. Vö. Jacques GUILMAIN (1973), A Note on the "Arabesque" in the *Diatessaron*, Florence, Bibl. Laur., Orient. 81. *The Art Bulletin* 55,1. 38–39.

¹⁶ WRIGHT 1870:216.

¹⁷ BORBONE 2017b:100.

¹⁸ LEROY 1970–1971:367. Vö. MÉRCZ András (2019), The Coat of Arms of Moses of Mardin. *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 22,2. 345–393, itt: 348. n. 8.

4. kép. Ismeretlen szerző képverse,
Ms. London, British Library, Harley 5512, f. 178r

A költemény egy efrémi versmértéknek is nevezett hétszótagos mimró.¹⁹ Minden virágszirom egy sor, így összesen 16 sorból áll. Minden verssorhoz tartozik egy szó a középső körben található 8 szó közül. A költő zsenialitását mutatja, hogy párba rendezte a sorokat, és úgy fűzte egymás után őket, hogy minden versszak első és utolsó szava ugyanaz a szó, csak fordítva kiolvasva.²⁰ A 8 szó első és – egy kivételtől eltekintve – utolsó betűje az olaf, amely az ábécé első betűje. Ez áll a geometrikus alakzat közepén, mintha a virág bibéje lenne.

A vers szerzője ismeretlen. Nem kizárt, hogy az írnok, Mardini Mózes műve, de nem is valószínű. Írnokként maradandót alkotott – több mint 27 kézirata maradt ránk, amelyek a Vatikáni Könyvtár, az Osztrák Nemzeti

¹⁹ A szír költészet rövid összefoglalását lásd Sebastian P. BROCK (2008), Poetry and Hymnography (3): Syriac. In Susan Ashbrook HARVEY, David G. HUNTER, ed. *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Oxford, Oxford University Press. 657–671.; illetve legújabban Sebastian P. BROCK (2019), Later Syriac Poetry. In Daniel KING (ed.), *The Syriac World*. London–New York, Routledge. 327–338.

²⁰ A szövegkiadásban ezeket a szavakat szögletes zárójelbe téve emeltem ki. E trükkös szerkesztési technika megfejtése Roger Akhrass érdeme, akinek hálásan köszönöm a kiolvasásban és a fordítás ellenőrzésében nyújtott segítségét.

Könyvtár és a Bajor Állami Könyvtár gyűjteményét megalapozó darabok lettek²¹ –, de írói, költői tevékenysége szinte egyáltalán nem ismert. Mindössze egy rövid, nem túl jelentős, Szentháromságról szóló traktátus maradt fenn a neve alatt – ez is csak latin fordításban –, illetve egy töredékes koráni szótár és egy-két egyéb nyelvtani jegyzet.²² Az Ms. Harley 5512 képverse egyáltalán nem illeszkedik az életművébe, ezért feltételezhetően másolta.

A szír képversekről eddig nem született tanulmány. Mindössze egyetlen szír képvers nyert nagyobb ismertséget, amelyre Sebastian Brock hívta fel a figyelmet egy szír költészetről szóló lexikonszócikkben.²³ Ez a példány 1616-ra datálható, tehát Mardini Mózes forrásaként nem jöhet szóba, mégis érdemes szemügyre venni. Gabriel, Hēsno d-Kifo metropolitája készítette, és több szempontból is rokonságot mutat a londoni kézirat képversével (5. kép, lásd a következő oldalon).

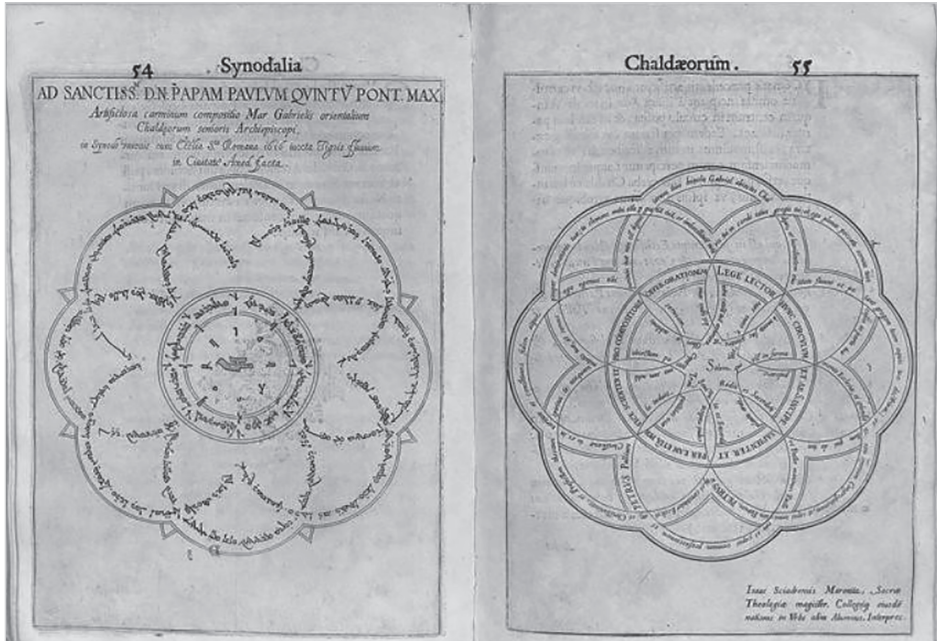
A két ábra közti hasonlóság szembeszökő, de az alkalmazott módszer mégsem teljesen egybevágó. A metropolita alkotásában csak egy rétegnyi virágszirom veszi körbe a középső kört, de minden körív kétsornyi szöveget tartalmaz, így az ő verse is 16 soros.²⁴ A belső körben itt is 8 szó van, amelyeket ugyanúgy mindkét irányból ki lehet olvasni. Ebben az alkotásban a sorok füzérszerűen vannak párokba rendezve: az egyik kétsoros versszak átvezet a másikba oly formán, hogy egy versszak utolsó szava a következő versszak első szavának inverze. Ez sokkal szabályosabb verset eredményez, amelyben nem törik meg az olvasás lendülete, hanem szépen egymásba fonódnak a strófák. A kör közepén lévő betű, amely a „rimszavakat” kapcsolja még szorosabban egymáshoz, itt nem egy olaf, hanem egy šīn. A megje-

²¹ Írmoki munkásságáról lásd. BORBONE 2017b:88–95. és 99–114.

²² Andreas MASIUS (1569), *De paradiso commentarius; scriptus ante annos prope septingentos à Mose Bar-Cepha Syro; Episcopo in Beth-Raman & Beth-Ceno; ac Curatore rerum sacram in Mozal, hoc est Seleucia Parthorum*. Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini. 273–276.; illetve Ms. Róma, BAV, Vat.sir. 227 és Ms. Róma, BAV, Vat.ar. 1482.

²³ Sebastian P. BROCK (2011), Poetry. In Sebastian P. BROCK, Aaron M. BUTTS, George A. KIRAZ and Lucas VAN ROMPAY (ed.) (2011), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: Electronic Edition*. Gorgias Press. (Online ed. Beth Mardutho, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Poetry>; letöltés: 2019.11.19).

²⁴ Már 1617-ben megjelent nyomtatásban ez a képvers. Vö. Pietro STROZZI (1617), *Synodalia Chaldaeorum, videlicet Epistola Synodica Eliae patriarchae Babylonis, & archiepiscoporum eius obedientiae. Ad sanctissimum D.N.D. Paulum papam V. Sermo Timothei archiepiscopi Amed, de recta fide, ab eisdem in Synodo recognitus, & receptus. Carmina in laudem S.D.N. a Gabriele archiepiscoporum seniore, occasione Synodi composita. Preces Chaldaeis consuetae, ex quibus patet eorum in summum pontificem, sanctam[ue] Apostolicam Sedem constans cultus, & veneratio*. Ex typographia Bartholomaei Zannetti. 54–55. A XX. század elején egy másik kötetben is leközzölték. Vö. Samuel Giamil (1902), *Genuinae relationes inter Sedem Apostolicam et Assyriorum orientalium seu Chaldaeorum Ecclesiam: nunc majori ex parte primum editae historicisque adnotationibus illustratae*. Roma, Ermanno Loescher. 151–159. Mindkét műben megtalálható a vers latin fordítása is szintén virágos elrendezésben.

5. kép. Gabriel metropolita képverse, Strozzi 1617:54–55.

lenésen és alkalmazott technikán túl további kapcsolódási pont a két képvers között, hogy mindkettőt az aktuális katolikus egyházfőnek ajánlották: Gabriel metropolita V. Pál pápa tiszteletére készítette a művet. A figura eredetére vonatkozóan azonban fontosabb, hogy mindkettő ugyanahhoz a régióhoz köthető: Hesno d-Kifo, a modern Hasankeyf és Mardin is, Mózes pátriája a mai Törökország délkeleti részén fekvő Turabdin régióhoz tartozik.

Ha számba vesszük, hogy milyen írásos kultúrák hathattak a korszakban a szír kéziratosságra a térségben, alapvetően három lehetőség jöhet számításba: arab, perzsa és török. Az arab kultúrát illetően nincs nyoma a szakirodalomban hasonló alakzatnak a XVI. század előtti időszakból sem a képversekről szóló, alaplűnek számító monográfiákban,²⁵ sem pedig a legújabb

²⁵ Dick HIGGINS (1987), *Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature*. Albany, State University of New York Press. 166–167.; Ulrich ERNST (1991), *Carmen Figuratum. Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag. (Pictura et Poesis, Interdisziplinäre Studien zum Verhältnis von Literatur und Kunst, 1.) 765–772. Jeremy ADLER, Ulrich ERNST (1988²), *Text Als Figur : Visuelle Poesie Von Der Antike Bis Zur Moderne. [Ausstellung Im Zeughaus Der Herzog August Bibliothek Vom 1 September 1987 Bis 23.Mai 1988]*. Weinheim, VCH Verlag. (Ausstellungskataloge Der Herzog August Bibliothek, 56.)

tanulmányokban.²⁶ A XX. század elején viszont Aleppóban feltűnt egy hasonló alakzat egy ismeretlen költő tollából.²⁷ A perzsa eredetnek nagyobb az esélye, mert a figurális poétika népszerűbb volt a perzsák körében, mint az araboknál.²⁸ Amint fentebb láttuk, a másik grafikus elem, az ikerpár is egy perzsa kézirat nyomán jelent meg a szíreknél, tehát nem lenne meglepő, ha ez is perzsa eredetű lenne. Ugyanakkor a perzsa kultúrkörből sem került még elő olyan képvers, amely Mardini Mózes ihletője lehetett volna.²⁹ Nemrég született egy tanulmány egy XVIII. századi perzsa költő, Mir Zeyn al-Din ‘Eshq munkásságáról.³⁰ Neki is van egy virágos verse, amelyben a verssorok szintén a virágszirmokba vannak írva, a szerkesztés viszont sokkal egyszerűbb. A virág közepén a „*nadidam*”, „nem láttam” szó áll, ez ismétlődik minden verssor elején, tehát ez a vers nélkülözi azt a zsenialitást, a szavakkal való bűvészkedést, amely Mardini Mózes alkotásában megvan. Az ő versére technikáját tekintve is jobban hasonlít az a török képvers, amely nagy figyelmet keltett Európában. Joseph Hammer-Purgstall publikálta először Šāhīn Ghiray virágalakba írt művét 1856-ban, amelyet később többen is átvettek (6. kép, lásd a következő oldalon).³¹

²⁶ Lara HARB (2017), Beyond the known limits: Ibn Dāwūd al-Isfahānī’s Chapter on „Inter-medial” Poetry. In Joseph E. LOWRY, Shawkat M. TOORAWA (ed.) (2017), *Arabic Humanities, Islamic Thought: Essays in Honor of Everett K. Rowson*. Brill. (Islamic History and Civilization, Volume: 141.) 122–149., itt: 138–141.; Julia BRAY (2019), Picture Poems for Saladin: ‘Abd al-Mun‘im al-Jilyani’s *mudabbajat*. In Carole HILLENBRAND (ed.) (2019), *Syria in Crusader Times. Conflict and Co-Existence*. Edinburgh, Edinburgh University Press.; Julia BRAY (megjelenés előtt), From Spain to Syria: What did al-Jilyānī bring with him? In Antonio PELLITTERI, Nesma ELSAKAAN, Maria Grazia SCIORTINO, Daniele SICARI (eds.), *Re-Defining a Space of Encounter. Islam and Mediterranean: Identity, Alterity and Interactions: Proceedings of the 28th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Palermo 2016*. Leuven, Peeters. (Orientalia Lovaniensia Analecta). Ezúton is köszönöm Julia Braynek, hogy megosztotta velem megjele-nés előtt álló tanulmányait.

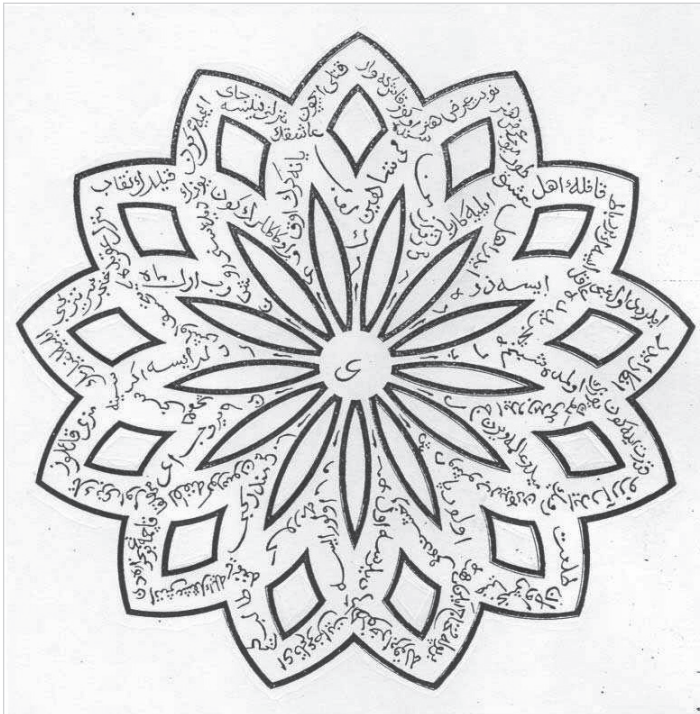
²⁷ Louis CHEIKHO (1899), Šā‘ir ḥalabī maḡhūl. *al-Mašriq* 2,1. 442–447.

²⁸ Gerard Jan Henk VAN GELDER (1998), Figural poetry. In Julie Scott MEISAMI, Paul STARKEY (eds.) (1998), *Encyclopedia of Arabic Literature*, London. New York, Routledge, 2 vols. Vol. 1. 233.

²⁹ HIGGINS 1987:165.

³⁰ James WHITE (2019), On the Road: The Life and Verse of Mir Zeyn al-Din ‘Eshq, a Forgotten Eighteenth-Century Poet. *Iranian Studies*, DOI:10.1080/00210862.2019.1642738

³¹ Joseph HAMMER-PURGSTALL (1856), *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*. Wien, K.K. Hof- und Staatsdruckerei. 251–258. A vers szövege és képe a 258. oldalt követő számozatlan oldalakon található. Lásd még James A. REDHOUSE (1861), Circle Ode, by Shahin Ghiray, Khan of the Crimea. With Translation, Memoir of the Author, and a brief Account of the Khanate of the Crimea, its Connexion with Turkey, and its Annexation by Catherine the Second of Russia. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, 18. 400–415.; A. L. Korn (1954), Puttonham and the Oriental Pattern-Poem. *Comparative Literature*, 6, 4. 289–303; HIGGINS 1987:166.

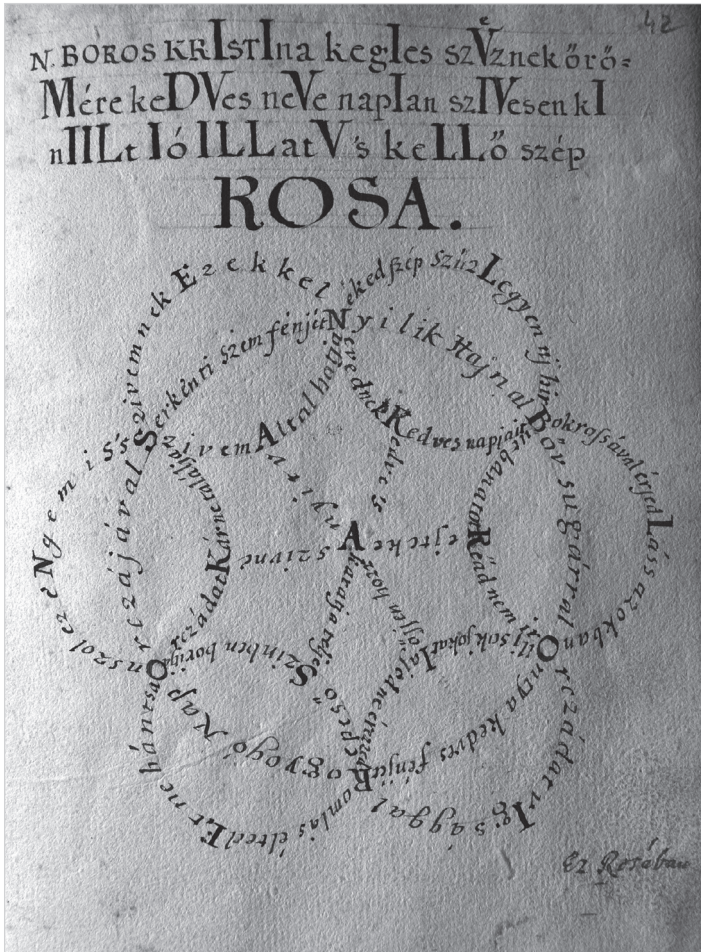
6. kép. Šāhīn Ghiray képverse

Ebben is van egy központi betű, amely a versszak első és utolsó betűje egyszerismind, a virágszirmok sugarába írt betűk pedig két irányból olvasva is értelmes szót adnak ki. Ugyanakkor ez is csak egy kései darabja a műfajnak, ugyanis a XVIII. században született.

A rendelkezésre álló források alapján tehát nem lehet Mardini Mózes ihletőjét azonosítani, és azt sem lehet megállapítani, hogy melyik kultúra hatott melyikre a virágos képversek terén. Virág formájú vagy kör alakú képversek, amelyekben fontos szerepet játszanak a szójátékok és akrosztichonok, szinte minden kultúrában jelen vannak. Indiában lótuszvirág alakban öltenek testet, Európában pedig rózsaversként ismertek.³² Ez utóbbi Magyarországon is rendkívül népszerű volt a barokk korban, több tucat ilyen alkotás maradt ránk Moesch Lukács, Szemenyei János, Kozma Mihály, Szentpéteri Sámuel és más ismeretlen költők tollából (7. kép, lásd a következő oldalon).³³

³² HIGGINS 1987:44–47, 220.

³³ KILIÁN István (1998), *A régi magyar képvers. Old Hungarian Pattern Poetry*. Miskolc, Budapest, Felsőmagyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó. (Vizuális költészet Magyarországon, 1. / Visual Poetry in Hungary 1.) 260–280.

7. kép. Kozma Mihály képverse, Ms. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Kézirattára, vegyes gyűjtemény, 0547, f. 42r

A fent említett két szír képvers jelentősége abban áll, hogy a virágos technika XVI. századi közel-keleti jelenlétéről tanúskodnak, tehát két évszázaddal előzik meg a jelenleg ismert hasonló arab, perzsa, török képverseket. E két közül is a Mardini Mózes kéziratában található alkotás a korábbi, amelynek szövege és fordítása az alábbi függelékben jelenik meg először.

Tollakat és fürgé szárnyakat adj nekem, Uram, mivel koszos kezeimmel csak néhány kötetet írtam. Vezess engem a kikötődbe,

 hogy ott növekedjek!

Ott majd kortyolok a bölcsesség tengeréből és a Teremtő segítségével beszélek.

Te pedig, Uram, teremts újjá, és bocsásd meg vétkeimet és romlottságom!

Verset írok a dicséretedről, és leborulok lábaid zsámolyához.

Te vagy az Isten, hallgass meg irgalmadban, segíts fel engem

 és bocsásd meg gonoszságom!

Összeszedem és egybe gyűjtöm szavaimat, és segítségül hívlak, Uram:

Bocsásd meg a tetteimet és a magatartásomat, hogy írásaidat fürkészhessem.